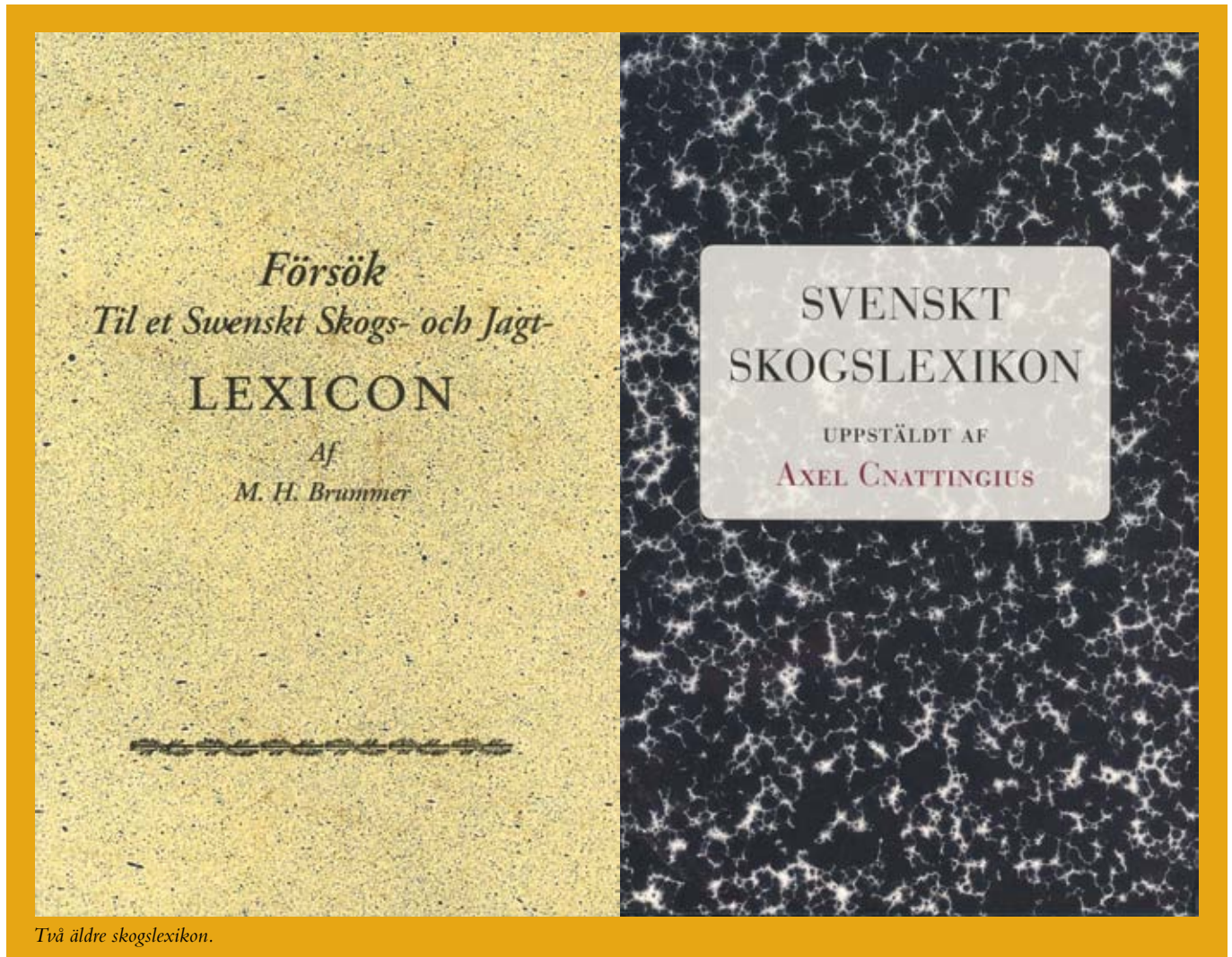
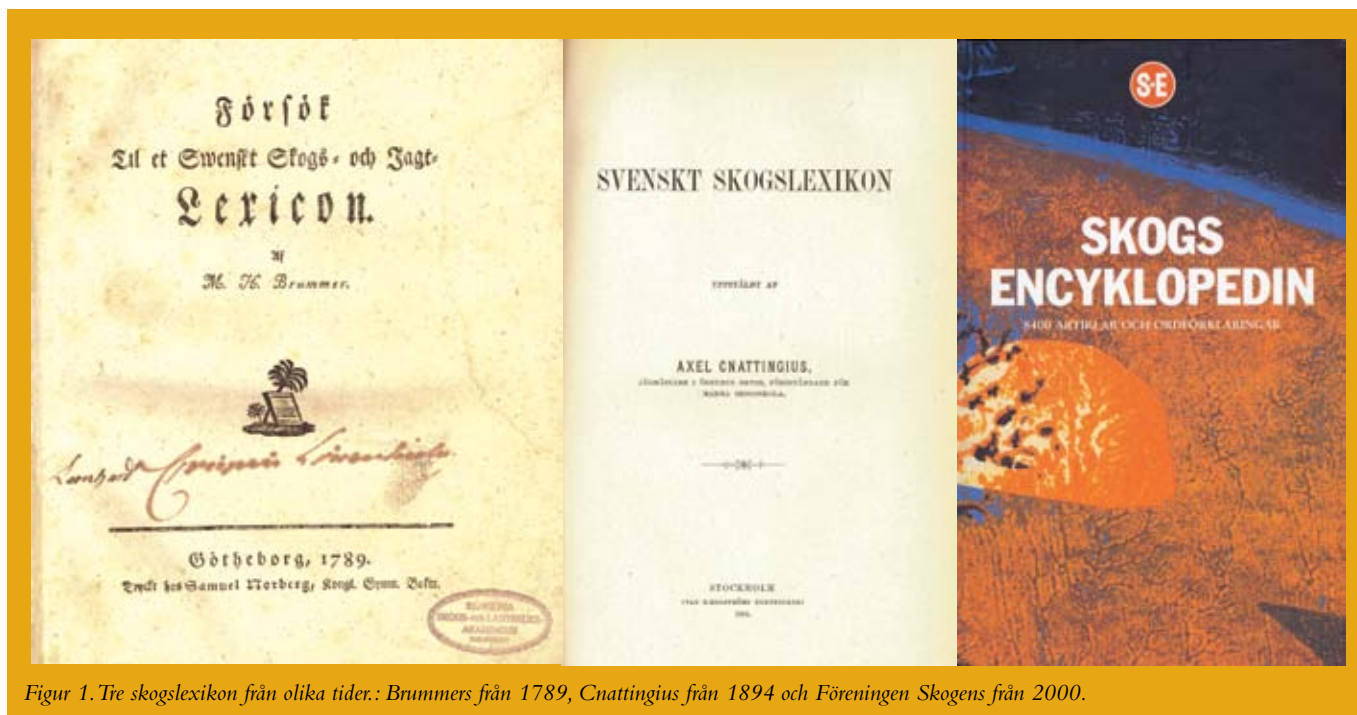

Per-Ove Bäckström

Två historiska skogslexikon

- Två äldre skogslexika, sammanställda av M.H. Brummer respektive Axel Cnattingius, har kommit ut i nyutgåva.
- Det äldre lexikonet av Brummer, från 1789, beskriver bristen på både skog och vilt i stora delar av Sverige och föreslår åtgärder för att komma till rätta med denna.
- Det nyare verket av Cnattingius, från 1894, var relativt komplett för sin tid och beskriver nya sortiment bl.a. för exportmarknaden.
- Dessa två skogslexika ger inblickar i 17- och 1800-talets skogsbruk och hur det bedrevs, samt hur skogsbruket förändrades under de hundra år som gick mellan deras utgivning.

Figur 1. Tre skogslexikon från olika tider.: Brummers från 1789, Cnattingius från 1894 och Föreningen Skogens från 2000.

■ Två äldre lexika som behandlar skog och jakt har kommit ut i nytgåvor av Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien, Enheten för de areella näringarnas historia (ANH). Den äldsta är "Försök Til et Swenskt Skogs- och Jagt-Lexicon Af M.H.Brummer" som utkom 1789. Den andra är "Svenskt Skogslexikon uppställt af Axel Cnattingius" från 1894.

Båda böckerna har välskrivna inledande uppsatser som ger goda bilder av författarna och den tid och de förhållanden under vilka de verkade. I nytgåvan av Brummers arbete har författaren Kerstin Ekman skrivit en essä om Brummer, som hon även visade intresse i sin bok "Herrarna i skogen" (2007). Brummers arbete sätts in i sitt historiska sammanhang i en artikel av Roger Bergström och Kjell Danell, viltforskare vid Skogforsk respektive SLU. I inledningen av Cnattingius arbete har Per Eriksson, ekonomihistoriker och bibliotekarie vid akademien, skrivit en artikel om författarens liv som jägmästare och redaktör för två skogliga tidskrifter. Jägmästaren och journalisten Bengt Ek, Föreningen Skogen, jämför i en artikel skogliga ord under tre sekler utifrån tre ordböcker: Brummers, Cnattingius och Skogsencyklopedin (2000).

Brummer – en ambitiös överjägmästare

Som officer deltog Brummer i det Pommerska kriget 1757–62. Där fick han en ljumskskada som gjorde en fortsatt militär karriär omöjlig. Han fick nu anställning vid jägeristaten som över-

jägmästare i Halland. Naturligt nog var hans kunskaper om skog och skogsbruk ytterst begränsade när han fick denna tjänst. Brummer tycks emellertid snabbt ha insett att skogen i södra Sverige var överutnyttjad för att inte säga skövlad. I sin skogliga gärning kom han att verka för skogens vård och förkovran. Som överjägmästare och ansvarig för skogs- och jaktfrågor gjorde han en ambitiös genomgång av lagar och förordningar när det gällde skogen och jakten. För tiden från 1500-talets början var denna sammanställning sannolikt heltäckande men Brummer sträcker sig ytterligare ett par århundraden bakåt i tiden.

Brummer färdigställde sitt lexikon 1788 men det gavs ut 1789. Det var samma år som Gustaf III beslöt att förändra jakträtten och koppla den till markägaren oavsett markägarens sociala ställning. Brummer inleder sitt lexikon med ett avsnitt benämnt "Strödda anmärkningar om de forndna tiders skog, jakt- och djurfång i Swea Land." Med Swea Land avser Brummer hela Sverige inklusive Finland men han uppehåller sig i sin genomgång främst vid Svea- och Götaland. Som nämnts studerade Brummer förordningar och lagar om skog, samt jakt- och djurfång, från tidig medeltid till sin samtid. Sverige var under den tiden ett land där människorna främst levde på jordbruk och boskapsskötsel vilket kompletterades med jakt och fiske. En för dessa människor viktig fråga var de skador som rovdjur, främst varg och björn, förorsakade. Vid flera tillfällen under de cirka 500 år som Brummer

undersöker tillkom lagar och förordningar om "rovdjurens utödande". Det kan exemplifieras med en förordning av Johan III år 1575 som å det allvarsammaste anbefalldes allmogen att "förse sig med wargagarn och lagilt walltyg". Vidare anbefalldes kronans fogdar och befallningsmän att "flitigt anställa jagter och skallgångar til odjurens utödande".

Kronans jakträtt

Brummer konstaterar att såväl äldre som senare författningar visar att de som haft regeringsmakten alltid sökt "conservera jakten och de nyttigare djuren elg, hjort, hind, hare samt allehanda slags landt- och sjöfågel över hela riket". Han nämner här särskilt Västergötland där han finner att landskapet är öde på både skog och vilt. Han befarar att större villebråd om 40 till 50 år knappast finns annat än i djurgårdar. Han skyller situationen på slapp tillsyn av jägeri-betjänter och olovligt jagande. Han ser det svårt att få stopp på avskjutningen eftersom alla har skjutgevär.

Som jägare och överjägmästare levde Brummer alltså med och beskrev i sitt lexikon den jakträtt som gällde före 1789. Han konstaterar "at uti de äldre tider sedan regeringens och konungawäldet blifwit reglerat och någorlunda kommit til stadga, alla stora skogar och ödemarker warit ansedde som en kronans och konungens tillhörighet, så wida de ej redan woro af private bebodde och inkräftade". Jakträtten i kronans skogar tillhörde därmed också kronan och konungen. Här refererar Brummer till en författning från 1300-

EXEMPEL 1

Uppslagsord i äldre lexikon ger ofta information om företeelser eller värderingar som gällde när lexikonet skrevs. Här skall detta åskådliggöras med två ord från Brummers lexikon.

Åverkan. Här anger Brummer ett stort antal sätt på vilka allmogen kunde skada kronans skogar genom huggning av värdefullt virke för olika ändamål och för försäljning, olaga bete, olaga anläggning av sågar, svedjebränning, ljungbränning, många former av olaga jakt, försummelse när det gällde att delta i jakter samt i skall (drevjakt på rovdjur, vanligen varg) och efterlåtenhet vid återplanterings verkställande. Detta är exempel på vad Brummer ansåg som åverkan. Brummers uppfattning om åverkan visar att människor som levde nära skogen såg den som en tillgång som man kunde utnyttja. Det är tydligt att olika former av åverkan var vanliga i sydvästra Sverige där Brummer levde och verkade.

Ordet åverkan finns även med i Cnattingius lexikon men där hänvisas till ordet skogsåverkan. Där anges att skogsåverkan straffas som stöld, då det fällda virkets värde uppgår till 15 kr, eller därutöver och "åverkan skett i uppsåt att sig eller annan tillägna det åverkade virket". Cnattingius lexikon publicerades ungefär samtidigt som det lyckades domänverkets personal att slutligen stoppa den åverkan som förekom vid de större älvarna i norra Sverige.

Varg. Idag då licensjakten på den i Sverige fridlysta utrotningshotade vargen är aktuell kan Brummers beskrivning av vargen vara av intresse. "Detta rofdjur tillfogar inte allenast landtmannen den betydligaste skada å dess afwel, utan förföljer och utöder äfwen til en stor myckenhet elg, hjort och rå, borde därföre af jägerie-betjeningen med mer alfware utödas, än nu allmänt å en del ställen sker". Brummer anser att det borde stadgas att varje jägeribetjänt skulle vara skyldig att varje år avlämna ett antal vargungar.

talet som "förbjuder all jakt å kronans parker wid 40 markers bot samt förlust af skjutgewär, armborst och häst". När konungen i äldre tider skänkte bort eller förlånade någon av kronans skogar till den tidens herrar och tjänstemän erhöLL de samma rättigheter som konungen att nyttja skogen. Samma rättigheter tillföll också svenska odalbönder som genom fullgörande av rusttjänst frälste sitt hemman från skatt och pålagor, alltså blev frälsebönder. De som inte tillhörde detta frälse hade ringa möjligheter att nyttja kronans skogar för virkesfångst eller jakt. Därför innehåller Brummers

lexikon exempel på den rätt till skog och jakt som olika samhällsklasser hade.

Brummers lexikon har jämfört med senare lexikon ett begränsat antal uppslagsord, totalt 130 ord. De har inför nytrycket fördelats på fem grupper: Djurslag 44 ord, Jakt 35 ord, Skogsskötsel 26 ord, Trädslag 12 ord, Organisation 14 ord och Övrigt 6 ord.

Brummer hade sin kunskap och sina erfarenheter av skogsvård och jakt främst från sydvästra Sverige. Som överjägmästare hade han klart för sig att skogen var överutnyttjad. Han ansåg att detta måste åtgärdas och att skogs- och jägeristaten hade ansvar för detta samt tillsyn över att det sker.

Hans arbete som överjägmästare har, när han närmar sig slutet av sitt arbetsliv, gett honom en god kunskap om skogens omfattning, betydelse, användning och behov av vård.

Skogsbristen

Brummer avslutar sitt lexikon med ett "SLUTELIGEN. Korta men nödvändiga påminnelser, i avseende til skogarnes nuvarande tilstånd, wård och återplantering".

Sedan konstaterar han att skogsbristen finns i de flesta av rikets landskap när behoven jämförs med tillgången. Detta beror på befintliga lagar men i synnerhet på hushållningen med skogen. För att råda bot på skogsbristen förordar Brummer att:

1. "Inga uppodlingar uti skogarna tillåtas så länge obrukad mark finns på slättbygden och alla befintliga ödehemman ej blivit satta i bruk.

2. Svedjande aldrig tillåtas med tanke på vilken obotlig skada svedjning kan medföra.

3. Utsyningar till husbyggnad, gårdsläm dylikt borde under flera år ej beviljas så länge som det finns riklig tillgång på vindfällan, stubbar, grenar, kvistar med mera sådant som lämnas till förurtning.

4. Ljungbränning borde vid anseeligt vite, som högst skadligt, förbjudas.

5. Missbruk vid skogshushållning bör förekommas genom att utge allmänna författningar lämpade för varje landsdel. "Här ger nu Brummer ett antal exempel på vad detta kan innebära:

"Alla grovbladiga sågar avskaffas och förbjudas, byggnadsvirke sågskäras och inte bilas med yxa, spån- och brädtak vid högsta vite förbjudas. Att bygga i sten borde på allt sätt uppmuntras både i städer och på landsbygden."

Sedan avslutar Brummer med två avsnitt om plantering och vård. När det gäller plantering hänvisar han till ordet

plantering i ordboken, men han tar också upp vilka fördelar som kan vinnas genom vallgång med personer som följer och övervakar djuren.

Cnattingius – jägmästare och redaktör

Det andra nyutgivna lexikonet är "Svenskt Skogslexicon uppställt af Axel Cnattingius". Det utkom år 1894, alltså 105 år efter att Brummer gav ut sitt lexikon. När Brummers lexikon bara har 130 uppslagsord så måste nog Cnattingius lexikon anses som för sin tid relativt komplett. 25 år gammal avlade han jägmästarexamen vid Skogsinstitutet. Han kom att arbeta på många positioner i dåtidens skogsbruk, men sin stora insats gjorde han som redaktör för *Tidskrift för skogshushållning* och *Skogsvännen*. *Tidskrift för skogshushållning* riktade sig till en mer avancerad läsekrets medan *Skogsvännen* riktade sig till skogvaktare och personer som praktiskt arbetade med skogen. Sista numret av *Tidskrift för skogshushållning* utkom 1903, 6 år efter Cnattingius död.

När Cnattingius blev jägmästare pågick en snabb förändring av synen på skogen och hur skogen skulle brukas. År 1860 hade exporten av trävaror fördubbats under de gångna 30 åren och fortsatte att öka. Principerna för rationell hushållning av skogen hade utformats av tyska skogshushållare och forskare. Israel Adolf af Ström, Skogsinstitutets grundare, hade i början av 1800-talet redovisat sin syn på skogshushållning med i huvudsak tysk skogshushållning som förebild. af Ström införde fackverkssystemet som innebär att skogen indelas i rutor vars antal motsvarar skogens förväntade omloppstid. En sådan yta avverkas och skogsodlas varje år. af Ström betraktade skogen som åker med sådd, mognad och skörd och det skulle ersätta det traditionella mångbruket av skogen. En annan person som också fick stor betydelse för utvecklingen i svenskt skogsbruk var tysken Carl Ludwig Obbarius som 1839 blev chef för den nyinrättade Bruks societetens Skogsinstitut i Bysala. Obbarius var också anhängare av fackverkssystemet.

Om Brummer närmast kan betraktas som autodidakt vad gällde jakt och skogsbruk hade Cnattingius sin tids bästa skogliga utbildning och hans kunskaper ökades genom hans varierande anställningar. Han var alltså väl rustad för att kunna redigera ett skogslexikon. Under den tid Cnattingius verkade började papper tillverkas av trä och därmed

Två historiska skogslexikon

Figur 2. Axel Cnattingius i jägmästaruniform.

kom nya sortiment in i skogbruket och i hans skogslexikon.

Exportvirke

Under de hundra år som tidsmässigt skiljer Brummers och Cnattingius lexika ökade skogsbrukets ekonomiska betydelse och exporten av skogsprodukter mångdubblades. Cnattingius har därför många uppslagsord som kan hänföras till exportvirke och virke för olika utnyttjande. För alla i Sverige inhemska trädslag beskriver Cnattingius deras egenskaper och karaktäristika samt hur de kunde användas. Exempel på ord som har att göra med skogens skötsel är plantskolor, plantering, plantering i grästorf, handsådd och lågskogsskötsel. Hur skogen utnyttjades visar orden kolning, stubbrytning, tjärbränning, träoljor och strömbygnader.

EXEMPEL 2

Cnattingius ger ofta omfattande beskrivningar av de ord som ingår i hans lexikon. Han ger gärna läsaren en fyllig beskrivning om betydelsen av eller innehållet i uppslagsorden. Med sina fylliga beskrivningar ger han dagens läsare goda insikter i dåtidens skogsbruk och dess administration. Här skall några av hans uppslagsord återges.

Aflöning. "Aflöningen" till skogsstaten blev reglerad vid 1889 års riksdag. Avlöningen uppdelades i lön och tjänstgöringspengar och anges för skogsstatens olika tjänst kategorier. Lönen höjdes efter 5 år med bestämda belopp för varje tjänstkategori. Uppslagsordet Aflöning ger en god bild över skogspersonalens lön och andra ersättningar i slutet av 1800-talet. Denna bild fördjupas ytterligare under uppslagsorden Reserelemente och Respengar.

Skogsläroverk. Under detta uppslagsord beskriver Cnattingius på nästan två hela sidor hur den skogliga utbildningen på olika nivåer var organiserad i landet. Inte endast var dessa var belägna utan han redogör också för vilka ämnen som studeras, vilka krav som krävs för inträde till skolorna samt även hur undervisningen var uppdelad i teoretiska och praktiska moment.

Bjelkar. Under detta uppslagsord beskriver Cnattingius ingående "bjelkar, fyrkanthuggit virke, och deras användning". Som handelsvirke skulle "bjelkar" hålla 22 cm eller mer på mitten och vara 6 till 15 meter långa. Till "Bjelketråd" kunde enligt kunglig förordning 1865 i de norra länen endast utsynas träd som 7,1 m från roten hade en diameter på minst 41 cm.

I slutet av 1800-talet byggdes skepp fortfarande av trä varför ett antal ord som beskriver virke för skeppsbyggnad ingår i Cnattingius lexikon. Under ordet Skeppsvirke anges vilka trädslag som avses och till vilka delar av skeppen de används. Cnattingius beskriver utförligt hur olika trädstycken togs ut och hur de mättes. Detta upptar cirka en sida i lexikonet.

Att dessa två skogslexika återutgivits är värdefullt eftersom de ger kunskap om 17- och 1800-talets skogsbruk och hur det bedrevs. Brummers lexikon ger god information om synen på jakten och viltet i mitten av 1700-talet. Dessa två lexika visar också hur skogsbruket förändrades under de hundra år som gick mellan deras utgivning.

Böckerna finns tillgängliga via Föreningen Skogen.

Ämnesord

Skogshistoria, skogshushållning, lexikon, jägeristaten.

Läs mer

- Anonym. 2000. Skogscyklopedin. Sveriges Skogsvårdsförbund.
Brummer, M. H. 2010. Försök Til et Swenskt Skogs- och Jagt-Lexicon. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 49, Kungl. Skogs- och lantbruksakademien.
Cnattingius, A. 2010. Svenskt Skogslexikon. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 50, Kungl. Skogs- och lantbruksakademien.
Ekman, K. 2007. Herrarna i skogen. Bonniers.

Författare

Per-Ove Bäckström är professor emeritus i skogsskötsel vid institutionen för skogens ekologi och skötsel, samt tidigare dekanus vid skogsvetenskapliga fakulteten, SLU, 901 83 Umeå.
pobackstrom@bredband.net